

Titel: Notesbog 2

Citation: "Notesbog 2", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K19*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Jette Knudsen; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2001 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-not2-kom-root.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K19

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Faust und D. Juan ... Frankfurt. 1829. 8** : sigter til *Don Juan und Faust. Eine Tragödie*, Frankfurt a.M. 1829, ktl. 1670. Stykket er skrevet af den ty. forf. Christian Dietrich Grabbe (1801-36), er som angivet i oktavformat, men er i fire akter, ikke fem. SK har skrevet titlen af efter *Stieglitz* (90,1), s. 198, som har samme fejl, og hvis ordlyd i øvrigt helt svarer til SKs.

I trykt udgave: Bind 19 side 89 linje 1

◀ **Historisches Taschenbuch ... Leipzig 1834. p. 128-210** : sigter til afhandlingen »Die Sage vom Doctor Faust« af den ty. embedsmand, arkitekturhistoriker og forf. Christian Ludwig Stieglitz (den ældre, 1756-1836), trykt i *Historisches Taschenbuch*, udg. af Friedrich von Raumer, 5. årg., Leipzig 1834, s. 125-210 (forkortet *Stieglitz*). Stieglitz giver en fremstilling af Faust-sagnets, herunder Faust-litteraturens, historiske udvikling og føjer dertil en udførlig bibliografi over Faust-litteratur (jf. nedenfor). Kun de betydningsbærende afvigelser i SKs excerpt vil i det følgende blive anført, altså ikke afvigelser i tegnsætning og ortografi.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 1

◀ **Har Faust virkelig existeret?** : jf. *Stieglitz*, s. 129, hvor det sammenfattende hedder: »So steht der räthselhafte Held vor uns, und wir suchen zu erfahren, ob er eine wirkliche Person war, oder nur ein Geschöpf der Phantasie.«

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 5

◀ **ob faustum in rebus peractu difficillimis succesum** : lat. »for at han skulle få lykke og held med ting, som var meget vanskelige at udføre« (adjektivet 'faustus' betyder 'heldbringende, lykkelig'). Jf. s. 129, hvor Stieglitz skriver: »Einige der frühern Schriftsteller wollen Faust's Wirklichkeit nicht zugestehn. Andere halten den Namen: Faust, für erdichtet; er sei, wie sie glauben, einem Magier beigelegt worden, *ob faustum in rebus peractu difficillimis successum*.«

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 5

◀ **Manlius ... i Krakau** : jf. *Stieglitz*, s. 129f., hvor dette i forlængelse af ovenstående hedder: »Daß es aber einen Faust gab, der als Schwarzkünstler sich berühmt machte, ist keinem Zweifel unterworfen. Er lebte am Ende des funfzehnten Jahrhunderts und am Anfange des folgenden. Der glaubwürdigste Zeuge ist Manlius, der in seinen Collectaneen erwähnt, Faust gekannt zu haben. Aus Kundlingen gebürtig, einem Städtchen im Württembergischen, habe er in Krakau die Magie studirt, die daselbst öffentlich von einem Professor der Magie gelehrt wurde. Nachher sei er umhergestreift, und habe geheimer Künste sich gerühmt.« – **Manlius**: Forfatteren Jacob Manlius (el. Mennel), der levede ml. 1540-90, var elev af reformatoren Philipp Melancton (1497-1560) og blev senere historiker hos kejser Maximilian II (1527-76). Hans efterretning om Faust findes i *Locorum communium collectanea*, Basel u.å. [1563], s. 42-44. Værket udkom siden i flere udgaver, bl.a. Basel 1600, hvor stedet findes s. 38f.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 6

◀ **Del Rio. (Wier)** : jf. *Stieglitz*, s. 130, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Hiermit stimmt auch Wier, ebenfalls ein Zeitgenosse Faust's, überein. Del Rio führt Faust als einen Freund und Begleiter des Cornelius Agrippa auf, der damals im Rufe eines Zauberers stand. Wier jedoch, ein Schüler des Agrippa, thut hiervon keine Erwähnung.« – **Del Rio**: den ty. jurist, filolog og teolog Martin Anton Del Rio (el. Delrio, 1551-1608) beretter om Faust i *Disquisitionvm Magicarvm Libri Sex*, Löwen 1599, (fordelt på tre bind) bd. 1, s. 167; i senere udgaver, bl.a. Mainz 1603, findes stedet bd. 1, s. 131. – **Wier**: Johann Wierus (ty. Weiher, også Weier, Weyer, Wier) levede 1515-88, blev medicinsk doktor, og var elev af filosofen og teologen Agrippa von Nettesheim (90,23). Hans efterretning om Faust findes i *De Praestigijs Daemonvm*, Basel 1568, s. 142-144; i de tidligere udgaver (1563, 1564 og 1566) findes stedet om Faust ikke, mens det i senere udgaver, bl.a. 1577, 1578 og 1582 findes s. 156-158.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 8

◀ **Conrad Gesner** : jf. *Stieglitz*, s. 130, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Auch Conrad Gesner legt ein Zeugniß von Faust's Wirklichkeit ab, indem er von ihm spricht als von Einem, der vor Kurzem verstorben, und ihn dem Paracelsus gleichstellt.« – Forfatteren Conrad Gessner (1516-1565) levede i Zürich som læge, naturforsker og filosof. Han omtaler en nylig afdød Faust, som hørte til blandt de omvandrede lærde, i sit værk *Epistolae Medicinales*, bog 1-3, Zürich 1577; siden i fire bøger Wittenberg 1584; 1. bog, blad 2, dvs. i 2. brev, dateret 16. aug. 1561.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 8

◀ **Begardi** : jf. *Stieglitz*, s. 130-132, hvor der i forlængelse af ovenstående knyttes an til og gengives den ellers ukendte Philipp Begardis efterretning om Faust, som den findes i *Index Sanitatis* (også kaldet: *Zeyger der Gesundheit*), Worms 1539, kap. 4, blad XXVIIb.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 8

◀ **Andre gjøre ... hans Fødeby** : jf. *Stieglitz*, s. 132, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »So ist an Faust's Persönlichkeit auf keine Weise zu zweifeln, und es ist wol für gewiß anzunehmen, daß der Faust des Begardi derselbe ist, von dem Manlius spricht, und den auch Mehre erwähnen. Und wenn wegen des Geburtsorts Faust's verschiedene Meinungen herrschen, die frühern Geschichten von Faust, selbst das frühere Volksbuch vom Jahre 1588 und nach ihnen Widman, in seinen Historien des Doctor Faust, Roda, einen weimarischen Flecken, bei Jena; wenn Pfister, in Faust's Leben, und Andere, Soltwedel oder Sandwedel, ein Städtchen im Anhaltischen, zu seiner Vaterstadt machen, so möchte hier wol des Manlius Angabe, der Kundlingen als solche nennt, die richtigste sein.« - Den første folkebog om Faust, trykt og udgivet af Johann Spies, udkom 1587 og derefter i utallige oplag (herunder 1588). I 1599 udkom en ny, tendentiøs bearbejdelse af historien i tre bind foretaget af lutheraneren Georg Rudolf Widman (el. Wideman). I 1674 udkom en omarbejdet udgave af Widmans bog foretaget af Nürnberg-lægen Johann Nikolaus Pfitzer (Pfitzerus, 1634-74). Pfitzers udgave er med sine utallige optryk den mest udbredte tyske folkeudgave; den udgave, trykt i Reutlingen 1834, som findes i SKs bibliotek, ktl. 1636, er en forkortet version af Pfitzers udgave.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 8

◀ **At han som Dreng ... i Ingolstadt** : jf. *Stieglitz*, s. 132f., hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Was sonst von Faust's Aeltern, von seinen frühern Jahren erzählt wird, die Sage, sein Vetter in Wittenberg habe ihn als Knaben zu sich genommen, ihn erzogen, ihm ein ansehnliches Vermögen hinterlassen, daß er zu Ingolstadt die medicinische Doctorwürde erhalten, dies alles ist zu sehr in Märchen eingehüllt, um darin zu einiger Gewißheit kommen zu können.«

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 10

◀ **Alt dette ... have været skjult** : jf. *Stieglitz*, s. 133, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Auf gleiche Weise wird es nicht zu ergründen sein, was von den dem Doctor Faust zugeschriebenen Unternehmungen und Wunderthaten ihm angehört, oder was von Andern, die geheime Künste trieben, auf ihn übertragen wurde. Wir erwähnen nur des Hundes, der als treuer Begleiter Faust's erscheint, und in dem, wie die Sage ihn wichtig macht, ein böser Geist verborgen gewesen.«

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 12

◀ **Han havde ... Classikerne** : jf. *Stieglitz*, s. 133f., hvor det hedder: »Nach Allem, was uns vom Faust durch die Schriftsteller seiner Zeit kund wird, mag er in mehren Zweigen des Wissens Kenntnisse gehabt haben. Nicht nur in der Medicin und in der Naturkunde erfahren, soll er auch mit der classischen Literatur vertraut gewesen sein.«

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 15

◀ **Fausts Ophold i Prag** : jf. *Stieglitz*, s. 140f., hvor det fortælles, at nogle mener, at Faust havde opholdt sig i Prag, og at der dér skulle være »ein Faust'sches Haus«, som ifølge sagnet var forsynet med en underjordisk gang, der førte til rådhuset.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 15

◀ **Wittenberg?** : jf. *Stieglitz*, s. 141, hvor det hedder: »Faust's Aufenthalt in Wittenberg wird von Neumann in seiner Disputation über Faust [(91,10)] nicht zugegeben. Er soll weder daselbst erzogen, noch auch sonst dort sich aufgehalten haben. Nach Neumann's Meinung soll Wittenberg mit Würtemberg, Faust's Vaterland, verwechselt worden sein.« Stieglitz anfører herefter to kilder, der sandsynliggør, at Faust havde været i Wittenberg.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 16

◀ **i Erfurt ... Polyphemus** : jf. *Stieglitz*, s. 141, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Ueber Faust's Anwesenheit in Erfurt werden wir von Moehsen belehrt. Eine alte erfurter Chronik erzählt, daß Faust daselbst von der Universität die Erlaubniß erhalten habe, Collegien über Homer zu lesen. Hier beschrieb er die Helden Homer's so deutlich, als ob er sie gesehen. Da nun die Studenten gewußt, daß er unerhörte Dinge verrichten könne, so hätten sie ihn ersucht, die Helden Homer's aus dem Grabe hervorzurufen und sie ihnen zu zeigen. Faust bestellte sie nach einiger Zeit zu sich, brachte sie in eine finstere Kammer und verbot ihnen zu sprechen. Dann ließ er einen Helden nach dem andern hervortreten, und wie er merkte, daß die Studenten zuletzt über den einäugigen Riesen Polyphemus in Furcht geriethen, den er mit rothem Bart und mit ein paar Schenkel im Munde, als Menschenfresser, und einem eisernen Spieß in der Hand vorgestellt hatte, so that Faust, als ob er den Riesen nicht wieder fortschaffen könnte.« Stieglitz knytter i denne passage an til J.C.W. Moehsen *Verzeichnis einer Sammlung von Bildnissen, gröstentheils berühmter Aerzte*, Berlin 1771, 1. del, s. 16f. - **Collegier over Homer (...)** **Polyphemus**: forelæsninger over de to klassiske værker,

Odysseen og *Iliaden*, som almindeligvis tillægges Homer. I 9. sang af *Odysseen* fanger kyklopen, den énøjede kæmpe, Polyfem (Polyphemos) helten Odysseus og dennes mænd i sin hule for at æde dem, men de undslipper ved at stikke hans øje ud.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 16

◀ **I en anden ... om Næsen** : jf. *Stieglitz*, s. 143f., hvor det berettes, hvordan Faust i en ubenævnt by skulle have befundet sig i et lystigt selskab, som havde opfordret ham til at vise en af sine kunstner: »Er fragte, was man zu sehen wünsche, und sie verlangten einstimmig, er solle aus der Tafel, wo sie versammelt waren, einen Weinstock voll reifer Trauben hervorwachsen lassen. Faust war dazu bereit, und ein mächtiger Weinstock stieg empor. Doch fügte Faust die Bedingung hinzu, Alle sollten ein tiefes Stillschweigen beobachten, bis er ihnen erlaubte, die Trauben abzuschneiden. Augen und Sinne der berauschten Gäste waren so betäubt, daß sie so viel Trauben sahen, als Personen gegenwärtig waren. Mit den Messern standen sie bereit, auf Faust's Befehl die Tauben dem Stocke zu entnehmen. Aber plötzlich verschwanden die Trauben, es verschwand der magische Nebel, und Jeder erblickte den Andern, wie er seine Nase in der einen Hand hatte und mit der andern das Messer anlegte, in der Meinung, die Traube vor sich zu haben.« Stieglitz tilføjer, at det er denne hændelse, Goethe i sin *Faust* har haft for øje i scenen i Auerbachs kælder.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 19

◀ **Paa andre Stæder ... Verter etc.** : jf. *Stieglitz*, s. 144, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »An andern Orten, die Faust mit Cornelius Agrippa besuchte [Neumann, 1. c. Cap. I. §. VIII. (91,10)], hingering er die Wirthe. Er bezahlte sie mit gutem Gelde, das aber nach einigen Tagen in Spreu und Scheiben von Horn sich verwandelte.« - **Cornelius Agrippa**: Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535), ty. filosof og teolog. Han var en kontroversiel og mytedannende skikkelse, der færdedes i det meste af Europa som soldat, læge og lærer. Hans skæbne var omskiftelig; snart var han i tjeneste hos fyrster, snart spærret inde el. eftersøgt som kætter.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 23

◀ **I Leipzig ... derom** : jf. *Stieglitz*, s. 144, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Daß Faust in Leipzig sein Wesen trieb und seine Künste zeigte, daran werden wir durch zwei in dem Keller unter Auerbachs Hofe aufbewahrte Bilder erinnert.«

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 24

◀ **De findes afbildede hos v. Raumer** : Det ene (se illustration 4

VIVE BIBE. OBGRÆGARE. MEMOR FAVSTI HVIVS. ETHVIVS.
POENÆ. ADERAT CLAVDOHÆC ASTERATAMPLA. GRADV 1525.

4. Faust og studenterne i Auerbachs kælder i Leipzig
) findes gengivet på et blad før titelbladet, mens det andet (se illustration 5

Doctor Faustus in dieser Frist = Auf einem Saß mit Wein geschwind = Solches durch seine subtilne Kunst hat gelhan
Uns Auerbachs Keller geritten ist. = Welches gesehen viel Mutterkind. = Und des Teufels Lohn empfangen davon. 1525.

5. Faust ser på vinfadet i Auerbachs kælder i Leipzig
) findes på et blad mellem s. 146 og 147. Stieglitz diskuterer de to billeder s. 144-148.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 25

◀ **Vive, Bibe ... gradu 1525** : lat. »Lev og drik og slut dig til vort selskab, men glem ikke den bekendte Faust og hans straf. Straffen kom med haltende skridt, men den var meget stor«. Citat fra s. 147, hvor Stieglitz har »Asterat amplo Gradus«, mens der under tavlen (se illustration 4) står »ASTERAT AMPLA. GRADV«. Stieglitz bemærker korrekt, at indskriftens dunkle ordlyd søges udredet i *Leipziger Tageblatt* (90m,1); her forklares bl.a., at »ast erat ampla« er en indskudt sætning.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 27

◀ **Doctor Faustus ... empfangen davon. 1525** : Citat fra *Stieglitz*, s. 147, hvor det hedder: »Welches gesehn«. Påskriften under tavlen (se illustration 5) har »Doctor Faustus« og »subtilne Kunst«.

I trykt udgave: Bind 19 side 90 linje 32

◀ **Faust skal ogsaa ... hans Famulus** : jf. *Stieglitz*, s. 154f., hvor det hedder: »Wir dürfen auch nicht unbemerkt lassen, daß Faust, doch erst nach seinem Tode, auch als Schriftsteller bekannt wurde. Es hat sich ein System der Magie erhalten, unter dem Titel: 'Faust's Höllenzwang', für dessen Urheber der Doctor ausgegeben wird. Ob es aber wirklich von ihm herrühre, in wie weit er Theil daran habe, oder ob Andere seinen Namen benutzten, um ihren Schreibereien Eingang zu verschaffen, würde nicht zu ergründen sein, auch möchte es kaum der Mühe lohnen, darüber Forschungen anzustellen. Wagner, Faust's Famulus, dessen Wirklichkeit und Verhältniß zu Faust wir nicht in Zweifel ziehen wollen, wird als der Herausgeber des Werkes genannt, der Das, was Faust, wie es wol sein konnte, etwa von seinen Grübeleien aufzeichnete, für nicht unwerth hielt, der Welt bekannt zu machen.« – **Fausts Höllenzwang**: En sådan anonym folkebog findes trykt i G.C. Horsts *Zauber-Bibliothek*, del 1-6, Mainz 1821-26, jf. Stieglitz' liste over Faust-litteratur i journalen BB, SKS 17, 96, nr. 25 – og kommentaren hertil. – **Christoph Wagner**: efter sagnet, men også hos Goethe, navnet på Fausts videnskabelige assistent. Han optræder i forbindelse med to folkebøger på Stieglitz' liste over Faust-litteratur, jf. journalen BB, SKS 17, 93, nr. 5 og 6, samt kommentaren hertil.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 4

◀ **Af Litteraturen ... v. Raumer** : Stieglitz' liste over Faustlitteratur findes s. 183-206 og indeholder 107 numre. Værkerne er inddelt i følgende grupper: »Volksbücher« (nr. 1-11), »Schriften über Faust, und die ihn erwähnen« (nr. 1-31), »Dichterische Behandlungen«, »Französische Uebersetzungen«, »Englische Uebersetzungen«, »Schriften über Göthe's Faust«, »Opern« og »Erzählungen« (nr. 1-63), hvoraf SK afskriver de tre sidste i deres helhed, dog er nummeringen SKs egen. De følgende værker er alle forsøgt identificeret på første hånd. Hvor det ikke har været muligt, har to moderne standard-bibliografier dannet kilde, ligesom der altid vil blive givet en henvisning til disse. Det drejer sig om Karl Dietrich Leonhard Engel *Bibliotheca Faustiana. Zusammenstellung der Faust-Schriften vom 16. Jahrhundert bis Mitte 1884*, Oldenburg 1885, genoptrykt Hildesheim og New York 1970 (forkortet *Bibliotheca Faustiana*), samt Hans Henning *Faust-Bibliographie* bd. 1-5 (3 dele), Berlin og Weimar 1966-76 (forkortet *Faust-Bibliographie*). I journaloptegnelsen BB:12 har SK afskrevet Stieglitz' litteraturliste i dens fuldstændighed, jf. kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 8

◀ **Neumann et C: C: Kirchner ... 1743, 1746** : *Stieglitz*, s. 189 har: »Wittenberg«, hvilket SK muligvis sammenblander med Württemberg. *Stieglitz* tilføjer endvidere, at dette værk er den første kritiske behandling af historien om Faust, og at bogen udkom i flere udgaver (1742, 1743 og 1746). Der sigtes til den historiske undersøgelse af troldmanden Faust *Disquisitio historica / de / Fausto / præstigiatore, / qvam / in alma hac leucorea / publico examini committunt / præses / M. Joh. Georg. Neumann / belt. saxo, / et / Carol. Christianus Kirchner / preza saxo. / autor respondens*, u. st. [Wittenberg] 1683, uden sidetal, 4°. Afhandlingen blev forelagt til offentlig prøvelse ved universitetet i Wittenberg af teologiprofessor Johann Georg Neumann (1661-1709); respondent var Carl Christian Kirchner. Denne afhandling udkom siden i flere udgaver, dog ikke i 1742. *Bibliotheca Faustiana* nr. 47-49; *Faust-Bibliographie* I, nr. 757-759.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 10

◀ **Bouterwek: Geschichte der Poesie ... Band IX, p. 422** : *Stieglitz*, s. 191f. Der sigtes til *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit seit dem Ende des dreizehnten Jahrhunderts* bd. 1-12, Göttingen 1801-19; bd. 9, 1812, s. 422 (2. bog, kap. 2, afhandling 3), hvor filosofiprofessor og litteraturhistoriker Friedrich Bouterwek (1765-1828) omtaler den gamle trylleroman, som blev tillagt sortekunstneren Faust, jf. G.C. Horst ovenfor (91,4). I en note bemærker Bouterwek, at Faust-myntens forhold til den historiske Faust endnu ikke er helt afklaret. *Bibliotheca Faustiana* nr. 109

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 13

◀ **Ueber Calderons wunderthätige ... Dr. Rosenkrantz. 1829. 8** : *Stieglitz*, s. 192 har: »wunderthätigen Magus« og »Dr. Rosenkranz. Halle, 1829. 8«. Der sigtes til den ty. filosof, teolog og æstetiker Karl Rosenkranz' (1805-79) afhandling *Ueber Calderon's Tragödie vom wunderthätigen Magus. Ein Beitrag zum Verständniß der Faustischen Fabel*, Halle og Leipzig 1829, 8°, 2. udg. Leipzig 1836. *Bibliotheca Faustiana* nr. 120; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2765. Heri undersøges Faust-temaet i legendedramaet *El magico prodigioso* (ty. *Der wunderthätige Magus*) fra 1640, skrevet af den sp. dramatiker Pedro Calderón de la Barca (1600-81).

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 15

◀ **Schriften über Göthes Faust** : Denne rubrik findes hos *Stieglitz*, s. 203-205. – Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) skrev og udgav sin *Faust* i flere faser, hvilket *Stieglitz* anfører ved at opridse de forskellige udgaver (s. 198-201); den såkaldte Urfaust fra 1774-75 blev først fundet i 1887. *Stieglitz* noterer den første udgave, *Faust. Ein Fragment* (1790), der siden blev forandret og forøget til *Faust. Eine Tragödie* (1808). Denne 1. del af *Faust* blev atter suppleret med enkelte partier af 2. del i *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-55, Stuttgart og Tübingen 1828-33, ktl. 1641-1668, hvor den findes i bd. 12, 1828, s. 1-247 (lommeudgaven). 2. del af *Faust* blev først trykt i sin fulde form i 1832 som 1. bind af *Goethe's nachgelassene Werke*, der indgår som bd. 41 af *Goethe's Werke*. SK købte først *Goethe's Werke* samt en separatudgave af *Faust* i begyndelsen af 1836.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 18

◀ **Ueber Göthes Faust ... Leipzig. 1824. 8** : Der sigtes til det anonymt udgivne værk *Ueber Göthe's Faust und dessen Fortsetzung. Nebst einem Anhang von dem ewigen Juden*, Leipzig 1824. Værket, der er skrevet af den ty. forf. og filosof Carl Friedrich Göschel (1781-1862), indeholder efter indledningen (»Ueber die Sage von Faust im Allgemeinen«) et afsnit om hhv. Goethes *Faust* og C.C.L. Schönes fortsættelse deraf i *Fortsetzung des Faust von Goethe. Der Tragödie zweiter Theil*, Berlin 1823. Herefter følger et tillæg om den evige jøde, hvori der efter en indledning følger afsnittet »Von dem ewigen Juden in Beziehung auf Göthe's Entwurf zu einer epischen Geschichte des ewigen Jude«. Værket afsluttes med en sektion »Nachträgliche Erläuterungen«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1101; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2874.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 19

◀ **Aesthetische Vorlesungen ... Halle 1825. 8** : Der sigtes til *Aesthetische Vorlesungen über Goethe's Faust als Beitrag zur Anerkennung wissenschaftlicher Kunstbeurtheilung*, Halle 1825, 8°. Bogens forfatter er den ty. filosof Hermann Friedrich Wilhelm Hinrichs (1794-1861); den indeholder et længere forord samt 12 forelæsninger holdt i Heidelberg 1821-22. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1102; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2875.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 21

◀ **Vorlesungen von Wolf ... nicht gedruckt** : Citat fra *Stieglitz*, s. 203, hvor der står »nicht gedruckt«. Der sigtes til professor i moderne litteratur i Jena Oskar Ludwig Bernhard Wolff (1799-1851), som i foråret 1829 forelæste over Goethes *Faust*.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 25

◀ **Vorlesungen über ... Berlin 1830** : Der sigtes til forelæsningerne *Ueber Goethe's Faust*, Berlin 1830, ktl. U. 96, af den ty. forfatter Karl Ernst Schubarth (1796-1861). *Bibliotheca Faustiana* nr. 1110; *Faust-*

Bibliographie II/2, nr. 2230. Bogens 12 forelæsninger over Goethes *Faust* excerpere omhyggeligt i journalen BB (BB:7) fra 1836, jf. SKS 17.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 27

◀ **Heroldstimme ... Leipzig. 1831. 8** : Der sigtes til den ty. forf. og filosof Carl Friedrich Göschel (1781-1862) og hans afhandling *Herolds Stimme zu Göthe's Faust, ersten und zweiten Theils, mit besonderer Beziehung auf die Schlußscene des ersten Theils von C.F.G.....I*, Leipzig 1831, 8°. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1112; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 1789, 2883, 3905.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 29

◀ **L. B. (Bechstein) ... Stuttgart 1831. 12** : Parentesen stammer fra Stieglitz. Der sigtes til *Die Darstellung der Tragödie Faust v. Göthe auf der Bühne. Ein zeitgemässes Wort für Theaterdirektionen, Schauspieler und Bühnenfreunde*, Stuttgart 1831, 12°. Bogen, der diskuterer tidens sceneopførelser af Goethes *Faust*, har som forfatter L.B., dvs. den ty. forf. Ludwig Bechstein (1801-60). *Bibliotheca Faustiana* nr. 1111; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 4547.

I trykt udgave: Bind 19 side 91 linje 33

◀ **Ueber Erklärung ... Leipzig. 1831** : Stieglitz har: »und inbesondere«. Der sigtes formentlig til den anmeldende artikel i *Blätter für literarische Unterhaltung*, Leipzig 1832, nr. 47 (16. feb.), s. 194-196, som bærer titlen »Ueber Erklärung und Fortsetzung des 'Faust' im Allgemeinen und insbesondere über: 'Geistliches Nachspiel zur Tragödie Faust', von K. Rosenkranz (Leipzig Langewiesche, 1831, 8°, 10 Gr.)«. Anmeldelsen, der er signeret '34', diskuterer i almindelighed muligheden af at forsætte 1. del af Goethes *Faust* og kritiserer specielt K. Rosenkranz' forsøg derpå i det dramatiske digt *Geistlich Nachspiel zur Tragödie Faust*, Leipzig 1831. Anmeldelsens titel er åbenbart blevet misforstået derhen, at Rosenkranz skulle have udgivet et skrift med denne titel. I *Bibliotheca Faustiana*, tillæg nr. 30 iverksettes Stieglitz for at have introduceret denne misforståelse, ligesom der henvises til en senere udtalelse af Rosenkranz, hvori denne afviser at have skrevet et sådant skrift. *Faust-Bibliographie* III, nr. 505.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 3

◀ **Vorlesungen über ... Büdingen. 1830** : Sigter til Friedrich August Rauch (1806-41), ty. privatdocent i Gießen, og hans *Vorlesungen über Göthe's Faust*, Büdingen 1830, ktl. 1800. Efter bogens indledning følger tre tematiske afdelinger: »Gott«, »Welt« og »Teufel«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1109; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2882.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 7

◀ **Sehr treffende ... dargestellt** : Citat fra *Stieglitz*, s. 204. Der sigtes til den ty. forf. Johannes Falk (1768-1826) og hans værk *Goethe aus näherm persönlichen Umgange dargestellt. Ein nachgelassenes Werk*, Leipzig 1832 (2. oplag 1836). Heri omtales *Faust* (s. 92-94) i et kapitel om Goethes humor, ligesom hele *Faust I* gennemgås i 27 kapitler i »Zweiter Anhang. Über Goethe's Faust. Ein Fragment zur Erläuterung des obigen Gartengespraches«, s. 207-318. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1116; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 1866. SK excerpere bogen i notesbog 3 (Not3:6 og 8), jf. SKS 19, 103-108.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 9

◀ **Erzählungen** : Denne rubrik findes hos *Stieglitz*, s. 206.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 12

◀ **Doctor Faust ... l'enchanteur Faustus** : Citat fra *Stieglitz*, s. 206. Der sigtes til »L'Enchanteur Faustus, Conte« af den irsk-fr. forf. Antoine Hamilton (1646-1720), første gang trykt i hans *Œuvres diverses du Comte Antoine Hamilton* bd. 7, London og Paris 1776, s. 186-240, siden optrykt flere gange. Den blev af forfatteren Wilhelm Christhelf Siegmund Mylius (1753/4-1827) oversat til ty. som »Doktor Faust. Erzählung von Hamilton«, trykt i *Bibliothek der Romane*, udg. af H.A.O. Reichard, W.C.S. Mylius, J.D. Sander, m.fl., bd. 1-21, Berlin 1778-94 (genoptrykt Riga 1782-94); bd. 2, Berlin 1778, s. 267-306. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1365-1366; *Faust-Bibliographie* I, nr. 3082, 3085.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 13

◀ **Fausts Leben ... v. Klinger** : Stieglitz tilføjer: »Petersburg 1791. 8«. Der sigtes til den ty. digter Friedrich Maximilian Klingers (1752-1831) anonyme roman *Fausts Leben, Thaten und Höllenfahrt in fünf Büchern*, St. Petersburg 1791, 8°; udkom siden i flere udgaver. *Faust-Bibliographie* III, nr. 37ff.; *Bibliotheca Faustiana* nr. 1367ff. SK har andetsteds i 1835 excerpere dette værk i en tidligere optegnelse (*Pap. I C 46*).

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 17

◀ **Faust v. Mainz ... Leipzig 1794** : Der sigtes til skuespillet *Faust von Mainz, ein Gemälde aus d. 15ten Jahrhundert*, Leipzig 1794, af den østr. skuespiller og dramatiker Johann Nepomuk Komareck (el. Komarek, 1757-1821). Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1517. Dette stykke handler dog ikke om Faust.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 19

◀ **Der umgekehrte Faust ... Heidelberg 1816** : Der sigtes til pastor Karl Wilhelm Seybolds (1756-1833) værk *Der umgekehrte Faust oder Frosch's Jugendjahre*, Reutlingen 1816. *Bibliotheca Faustiana* nr. 659; *Faust-Bibliographie* III, nr. 464.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 21

◀ **Fausts Lehrling ... 1824. 8** : Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* III, nr. 490 til den østr. historieprofessor og forf. Wolfgang Adolph Gerles (1781-1846) fortælling »Doctor Fausts Lehrling«, trykt i sammes *Schattenrisse und Mondnachtbilder* bd. 1-3, Leipzig 1824, 8°; bd. 3, s. 1-26. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1383.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 23

◀ **Faustus ein Gedicht ... Leipzig 1832. 4** : Der sigtes til Ludwig Bechsteins (91,33) lyriske digt *Faustus. Ein Gedicht*, Leipzig 1833, 4°, ktl. 1626. *Bibliotheca Faustiana* nr. 663; *Faust-Bibliographie* III, nr. 517.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 26

◀ **Opern** : Denne rubrik findes hos *Stieglitz*, s. 205f.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 28

◀ **Dr. Fausts Mantel ... Wien. 1819. 8** : Der sigtes til den østr. forf. Adolf Bäuerles (1786-1859) stykke *Doctor Faust's Mantel. Ein Zauberspiel mit Gesang in zwey Acten*, Wien 1819, 8°. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1521; *Faust-Bibliographie* III, nr. 2167. Musikken er skrevet af den østr. musiker og kapelmester Wenzel Müller (1767-1835).

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 29

◀ **Faust Trauerspiel ... Berlin 1824: 8** : Der sigtes til *Faust, Trauerspiel mit Gesang und Tanz*, Berlin 1823, 8°. *Bibliotheca Faustiana* nr. 543; *Faust-Bibliographie* III, nr. 181. Stykket er skrevet af den produktive ty. forf. Julius von Voß (1768-1832).

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 31

◀ **Faust Oper in vier Aufzügen ... v. Spohr** : Denne opera af den ty. komponist, violinist og dirigent Louis (Ludwig) Spohr (1784-1859) med tekst af Josef Carl Bernard (1780-1850) findes i utallige udgaver. 1. udg. er fra Wien 1814, men kun en enkelt af udgaverne angives at være 'in vier Aufzügen', nemlig if. *Faust-Bibliographie* III, nr. 3923, Louis Spohrs *Faust. Romantische Oper in vier Aufzügen von J.C. Bernard*, u.st. og u.å. [o. 1820]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1597; *Faust-Bibliographie* III, nr. 3919ff.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 33

◀ **Fausto, opera seria ... Louise Bertin** : Citat fra *Stieglitz*, s. 206. Der sigtes til et værk af den ital. komponist og malerinde Louise (egl. Luigia) Bertin (1805-77), der som tekstgrundlag havde Goethes *Faust*. Det tosprogede værk (ital.-fr.) bærer den dobbelte titel *Fausto, opera semi-seria in quattro atti. - Faust, opéra semi-sérieux en quatre actes, Représenté pour la première fois, à Paris, sur le Théâtre Italien, le lundi 7 mars 1831*, Paris 1831. *Bibliotheca Faustiana* nr. 575/1587; *Faust-Bibliographie* III, nr. 3560/3562.

I trykt udgave: Bind 19 side 92 linje 35

◀ **forskjellige Forklaringer ... N° 22, 23, 25** : jf. *Stieglitz*, s. 147, hvor det hedder: »Die lateinische Aufschrift, durch barbarische Worte undeutlich, mag dem Philologen zur Erklärung überlassen sein.« Hertil knytttes den note, som SK oversætter. Henvisningen gælder *Leipziger Tageblatt und Anzeiger*, 1833, nr. 22, s. 182, nr. 23, s. 191 og nr. 25, s. 207, hvor der diskuteres og bringes en oversættelse af den latinske indskrift, som findes under billedet i Auerbachs kælder (se illustration 4). Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2092.

I trykt udgave: Bind 19 side 90m linje 1

◀ **Dr. Joh: Faustens Miracel, Kunst und Wunderbuch** : *Stieglitz* giver den fuldstændige titel s. 159 og anfører som kilde Horsts *Zauberbibliothek*. Der sigtes til Georg Conrad Horsts (1769-1832) tekstsamling *Zauber-Bibliothek oder von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zauberern, Hexen, und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern, und Geistererscheinungen*, del 1-6, Mainz 1821-26, 8°. I 3. del, 1822, s. 86-114 og 4. del, 1823, s. 141-163 findes et anonymt skrift (fuldstændigt) optrykt: »Dr. Johann Faustens Miracul- Kunst-

und Wunder-Buch oder die schwarze Rabe auch der Dreifache Höllen Zwang genannt«, Lyon 1469. *Bibliotheca Faustiana* nr. 119; *Faust-Bibliographie* I, nr. 35, 3212-3213.

I trykt udgave: Bind 19 side 91m linje 1

◀ **hvorledes Faust ... med ham** : jf. *Stieglitz*, s. 159-61, hvor Faust i et udtog af ovenstående værk fortæller, hvordan han fremmanede tre ånder, som skulle tjene ham. Han spurgte dem hver især, hvor hurtige, de var: Den første (Mochiel) svarede 'som vinden', den anden (Aniguel) svarede 'som en fugl i luften', men de blev begge afvist. Faust fortsætter: »Im Moment war der dritte auch vor mir, Aziel genannt; diesen fragte ich, wie geschwind er wäre? *so geschwind wie der Menschen Gedanken*; recht vor mich, dich will ich haben, sprach ich, und nahm ihn an. Dieser Geist hat mir nun lange Zeit gedient, wie dann davon weitläufig geschrieben.«

I trykt udgave: Bind 19 side 91m linje 3

◀ **Det er og det Lessing ... Raumer p. 161** : jf. *Stieglitz*, s. 161, hvor det i forlængelse af ovenstående hedder: »Hier in dieser Stelle sehen wir unstreitig die Quelle, aus der Lessing schöpfte, als er eine Scene zu einem Schauspiele: 'Faust', dichtete. Faust verlangt den schnellsten Geist der Hölle zu seiner Bedienung, und er wählt unter sieben Geistern den, der schnell zu sein sich verkündet *wie der Uebergang vom Guten zum Bösen*.« - **og**: også.

I trykt udgave: Bind 19 side 92m linje 2

◀ **cfr. hos Lessing ... theatralischem Nachlasse** : SK skriver denne henvisning af efter Stieglitz' liste over Faustlitteratur, s. 195f. Der sigtes til det brudstykke af et Faust-drama, som Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. digter, bibliotekar og filosof, fik publiceret; hvad han i øvrigt fik udarbejdet, formentlig en hel del, er gået tabt. Den eneste færdigbearbejdede scene, »Faust und sieben Geister«, blev meddelt i hans *Briefe die Neueste Litteratur betreffend* bd. 1-24, Berlin og Stettin 1759-66; bd. 1, s. 103-107 (17. brev, dateret 16. feb. 1759). Efter Lessings død blev dette brev med Faust-scenen optrykt i hans *Analekten für die Litteratur* bd. 1-4, Bern og Leipzig 1785-86; bd. 1, s. 206-214 (15. brev; Faustscenen s. 210-214). Stieglitz omtaler scenen s. 161, hvor han også påviser Lessings umiddelbare kilder. I bd. 2 af *Gotthold Ephraim Lessings Theatralischer Nachlaß*, udg. af Karl Gotthelf Lessing, bd. 1-2, Berlin 1786, kommer udgiveren i sit forord (s. XXXIX-XLII) ind på Lessings arbejde med Faust-stoffet og fortæller: »Ich weiß zuverlässig, daß er zwey verschiedene Plane entworfen; und einer seiner Freunde hat mich versichert, hier in Breslau zwölf Bogen dieses Trauerspiels im Manuscripte selbst durchgelesen zu haben, und doch findet sich nichts weiter, als was ich hier davon liefere«, s. XXXIX. På disse sider, 187-206, findes da en meddelelse til udgiveren fra teaterdirektøren, filosofen og digteren Johann Jakob Engel (1741-1802), hvori en scene fra Lessings arbejde er genfortalt; derefter følger Lessings Faust-drama, som han har skitseret det, efterfulgt af scenen »Faust und sieben Geister«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 626, 629-630; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2846, 2848-2849.

I trykt udgave: Bind 19 side 92m linje 8

◀ **Findes i Studenterforeningens Bibliothek** : Studenterforeningen blev o. 1820 dannet i studentermiljøet på kollegiet Regensen i København og skabte i lejede lokaler rammen om forskellige aktiviteter, herunder et bibliotek, som medlemmerne kunne låne bøger fra. I *Fortegnelse over Studenterforeningens Bogsamling*, Kbh. 1833, s. 34, anføres som nr. 689 en udgave af Klingers *Fausts Leben* fra 1799.

I trykt udgave: Bind 19 side 92m linje 13

◀ **Atheneum** : Athenæum var et litterært selskab, stiftet 1824 i København. Det havde et fyldigt bibliotek, som medlemmerne kunne besøge og låne bøger fra.

I trykt udgave: Bind 19 side 92m linje 15

◀ **Cataloget for 1834. p. 156** : *Fortegnelse over Selskabet Athenæums Bogsamling*, Kbh. 1834, s. 156.

I trykt udgave: Bind 19 side 92m linje 15

◀ **vistnok** : helt sikkert, afgjort.

I trykt udgave: Bind 19 side 93 linje 1

◀ **mærkeligt** : bemærkelsesværdigt, interessant.

I trykt udgave: Bind 19 side 93 linje 1

◀ **Sagnet har forsynet ... cfr. v. Raumer p. 133** : 90,1. I forbindelse med de to tavler (90,25) omtaler Stieglitz også hunden s. 146f.

I trykt udgave: Bind 19 side 93 linje 1

◀ **Herder, Zerstreute Blätter** : *Zerstreute Blätter*, samling 1-6, Gotha 1785-97, af den ty. filosof og teolog Johann Gottfried Herder (1744-1803). Optegnelsen, som skulle have stået her, kunne være identisk med notesbog 3:1, jf. SKS 19, 99.

I trykt udgave: Bind 19 side 93 linje 13

◀ **Schleiermachers vertraute Briefe über die Lucinde** : titlen på 2. udg. af den bog, som den ty. teolog Friedrich Schleiermacher (1768-1834) anonymt udgav i 1800 under titlen *Vertraute Briefe über Friedrich Schlegels 'Lucinde'*. Bogen består af fiktive breve skrevet af forskellige personer og er et forsvar for Fr. Schlegels roman *Lucinde* (1799), som i samtiden vakte moralsk forargelse. Både Schlegels roman og Schleiermachers bog blev genudgivet i 1835. Den sidste – med Schleiermachers navn på titelbladet – udkom i to udgaver: én i Stuttgart og en vigtigere i Hamborg, der var ledsaget af et forord, hvori Karl Gutzkow knyttede *Lucinde* til den sociale og politiske stræben, som kendetegnede 'det unge Tyskland' i 1830'erne. Optegnelsen, som skulle have stået her, kunne være identisk med notesbog 3:2, jf. SKS 19, 99.

I trykt udgave: Bind 19 side 93 linje 14

◀ **Fausts »Krage«** : ty. kragen, dvs. den krave el. flip, som Faust efter sin tids skik bærer om halsen.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 2

◀ **Harro Harrings »Faust im Gewande der Zeit«** : afskrevet fra *Stieglitz*, s. 198. Der sigtes til stykket *Faust im Gewande der Zeit. Ein Schattenspiel*, Leipzig 1831, skrevet af den da.-ty. maler og forf. Harro Paul Harring (1798-1870). *Bibliotheca Faustiana* nr. 662; *Faust-Bibliographie* III, nr. 273.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 3

◀ **Fausts Mantelkrage** : afskrevet fra *Stieglitz*, s. 198. Et sådant stykke af Harring (94,3) synes aldrig at have været skrevet, jf. *Bibliotheca Faustiana*, tillæg nr. 29.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 4

◀ **cfr. v. Schreiber p. 121 ... und Brillen** : Der sigtes til *Szenen aus Fausts Leben, von Schr.*, Offenbach 1792. Værket, der er tilegnet Goethe, er skrevet af den ty. forf. og historiker Alois Wilhelm Schreiber (o. 1764-1841). *Bibliotheca Faustiana* nr. 655; *Faust-Bibliographie* III, nr. 402. SK har andetsteds excerperet værket i 1835 (*Pap. I C 48*). På s. 121 siger Faust: »Ich gehöre nicht unter diejenigen, welche so lächerlich sind zu verlangen, der Frühling solle nur den Keim der Rose und nicht auch der Distel beleben. Beide haben ihren Zweck: Die eine pflückt der Mensch, die andre der Esel. Aber kann man gleichgültig seyn, wenn Leute mit Kragen und Brillen dem Armen, der ihnen aufs Wort glaubt, predigen: die Distel der Rose vorzuziehen?«

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 5

◀ **Interessant bliver det ... Faust dramatisk** : Ligesom Faust var Don Juan og Den evige Jøde (Ahasverus) senmiddelalderligt sagnstof, som fandtes bearbejdet af utallige forfattere. Når SK er i tvivl om, hvorvidt han skal opfatte Faust som det middelbare (ideens 2. moment) eller som enheden af det umiddelbare og det middelbare (3. moment), synes han at knytte an til den hegelske begrebslogik, som findes udfoldet i J.L. Heibergs genreæstetik, jf. næste note.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 7

◀ **Heiberg siger ... umidd. Drama** : Der sigtes til den kritiske afhandling, »Svar paa Hr. Prof. Oehlschlägers Skrift 'Om Kritiken i Kjøbenhavns flyvende Post, over Væringerne i Miklagard'«, trykt i ni artikler i *Kjøbenhavns flyvende Post*, 1828, nr. 7-8 og 10-16 (25. jan.- 25. feb.), hvori J.L. Heiberg udfolder sin berømte og berygtede genreæstetik. Heibergs filosofiske grundtanke »bestaaer i at føre Begrebet i en continuerlig Bevægelse igjennem de tre discrete Punkter af det Umiddelbare, det Reflecterede (eller Dialektiske), og Enheden af begge (eller det Speculative)« (nr. 16, sp. 5). I udviklingen af genrerne føres begrebet gennem det lyriske, det episke og det dramatiske, og inden for det dramatiske gennem det umiddelbare, det tragiske og endelig det komiske. Goethes *Faust* (91,18) omtales som et umiddelbart drama i nr. 11, sp. 5 og nr. 12, sp. 7, mens det 'lyriske drama' (Calderon) opfattes som den højeste udvikling af den dramatiske digtekunst (nr. 13, sp. 6). Nogle år senere, i *Prosaiske Skrifter* bd 1-3, Kbh. 1841-43 (jf. ktl. 1560); bd. 1, menes højdepunktet imidlertid at være den 'spekulative komedie' repræsenteret ved Goethes *Faust*. – **Heiberg**: Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), da. forf., kritiker, filosof og tidsskriftredaktør, 1828-39 ansat som teaterdigter og oversætter ved Det kgl. Teater; 1829 titulær professor, 1830-36 docent i logik, æstetik og da. litteratur ved Den kgl. militære Højskole. – **umidd.:** umiddelbart.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 15

◀ **Hoffmann^s Skriften ... p: 287** : Der sigtes til fortællingen *Meister Floh. Ein Märchen, in sieben Abentheuern zweier Freunde* (1822) af den ty. forf. Ernst Theodor Amadäus Hoffmann (1776-1822), optrykt i *E.T.A. Hoffmann's ausgewählte Schriften* bd. 1-10, Berlin 1827-28, ktl. 1712-1716; bd. 10, 1828, s. 127-299. Passagen stammer fra det sidste af de syv 'eventyr', hvor hr. Peregrinus Tyß spekulerer over det skæbnesvangre, optiske apparat, som han har fået af mester loppe.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 17

◀ **Wie? sprach er zu sich selbst ... Einöde wandelte?** : jf. s. 287, hvor Hoffmann dog skriver »entsetzliche«. – **caput mortuum**: lat. 'dødningehoved'; bundfald. Udtrykket stammer fra alkymien, hvor det betegner den rest, der bliver tilbage efter destillation el. sublimering, herefter i alm. benyttet om noget, som har tabt sin værdi.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 18

◀ **Sagnet om ... Ein Volksbüchlein München 1835** : jf. »Geschichte des ewigen Juden« i *Ein Volksbüchlein*, bd. 1-2, [udg. af Ludwig Aurbacher], 2. forøgede og forbedrede udg., München 1835, ktl. 1460-1461 (anført på regning fra C.A. Reitzel til SK under datoen 3. feb. 1836); bd. 1, s. 1-27. Den evige jøde el. Ahasverus kendes fra flere sagn, først nedfældet i krøniker i Sydeuropa og England i det 13. årh., siden bearbejdet i talrige folkebøger og digteriske fremstillinger.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 28

◀ **Studenteforeningen eier den** : jf. *Fortegnelse over Studenteforeningens Bogsamling*, Kbh. 1833, s. 30, nr. 588.

I trykt udgave: Bind 19 side 94 linje 30

◀ **»Ein Volksbuchlein« München 1835 p. 267 og fl:** : Der sigtes til anmærkningerne til historien om den evige jøde i *Ein Volksbüchlein* (94,28), bd. 1, s. 267-274.

I trykt udgave: Bind 19 side 95 linje 6

◀ **Ahasverus ... Kiøbh. 1816** : Der sigtes til kapitel 2 (»Romanerne«), § 5 (»Bibelromaner«), stk. e (»Jerusalems Skomager«) i *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder*, Kbh. 1816, s. 180-183. Bogen er skrevet af bibliotekar og litteraturprofessor Rasmus Nyerup (1759-1829). På s. 181 taler Nyerup om »den Skomager i Jerusalem, Ahasverus ved Navn, som, da Christus bærende sit Kors vilde hvile sig op til hans Hus, jog ham bort, over hvilken Umenneskelighed Christus dicerte ham den Straf, at han skulde vandre om til den yderste Dag.« Han tilføjer videre s. 182: »Efter en anden Maade, som dette Eventyr fortælles paa, var Jøden ikke Skomager, men Pilati Dørvogter, og skal da have givet Christus et Slag da han gik ud, med de Ord: Skynd dig og pak dig bort. Efter denne Beretning hed han Cartophilus indtil han siden efter sin Omvendelse er bleven døbt og kaldet Joseph.«

I trykt udgave: Bind 19 side 95 linje 9

◀ **Litteratur: især Disputatser ... non mortali** : Litteraturen om den evige jøde findes optegnet hos Nyerup (95,9), s. 182. Her gøres opmærksom på de to disputatser om den evige jøde, som Görres i *Die teutschen Volksbücher*, Heidelberg 1807, ktl. 1440, s. 200-203, henviser til. Nyerup tilføjer: »Disse ere begge paa det kjøbenh. Universitetsbibliothek«, hvorefter han supplerer med yderligere tre disputatser. Den første med den ty. professor Christoph Schultz som præses og Martin Schmierd som respondent bærer if. *Bibliotheca Faustiana* (91,8) nr. 2285 og 2289 titlen *Dissertatio historica, de JUDAEO NON-MORTALI, quam adjuvante DEO immortalis, consensu amplissimae facultatis philosophica, certaminis publici argumentum facient praeses M. Christophorus Schultz, regiom. Pruss. SS. theol. et philos. stud. in auditorio philosophorum. Ad diem XXVI. Januar. Anno M. DC LXXXIX*, Königsberg 1689; herefter nye oplag 1693, 1698 og 1711. Den næste er den ty. professor i hebraisk Carl Antons (f. 1722) afhandling *Dissertatio in qua lepidam fabulam de Judaeo immortalis examinat*, Helmstedt 1756, påny 1760. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2293. Den var kendt på da. gennem en oversættelse af et ty. modskrift af Maria Regina Krüger (født Rühlmann), nemlig *Skrivelse til Prof. Carl Anton, hvorudi bliver beviist at Jerusalems Skomager er virkelig til. Oversat af det Tydske*, Kbh. 1758 [ty. 1756 = *Bibliotheca Faustiana* nr. 2294]. – **Universitets Bibliotheket:** Universitetsbiblioteket i København, officielt indviet 1657, havde indtil 1861 til huse på loftet af Trinitatis Kirke. Den tredje afhandling med den ty. filolog Gotfried Thilo (1646-1724) som præses og teologen og digteren Johann Frentzel (1609-74) som respondent bærer if. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2282 titelbladet (= 2. udg. 1671; 1. udg. er fra 1668) *Q. D. B. V. Meletema Historicum de JUDAEO IM-MORTALI, quod annuente JEHOVA, Amplissimo Philosophorum Ordine suffragante, in Florentissimâ, quae Wittebergae est, Academia, sub Praesido M. Gottfried THILONIS, Aurimonte Silesii, Publicè ventilandum proponit in Auditorio Minor. ad d. XXII. Febr. A. O. R. cio ix LXVIII* [1668]. *Johannes Frentzel, Wolaviâ Siles. Editio secunda. Wittenbergae, Literis Wendianis excudebat Daniel Schmatz, Acad. Typogr. Anno cio ix LXXI* [1671]. Den fjerde afhandling med den ty. professor Sebastian Niemann (1625-84) som præses og Martinus Dröschler som respondent bærer titlen

De duobus testibus vivis passionis dominicæ, Jena 1679 [1668]. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2283. Den femte afhandling med Casparus (Jesper) Kildgaard (1711-73) som præses og Laurentius Gronovius som respondent bærer titelbladet (...) *contra Fabulam / De / Judæo non mortali*, Kbh. 1733. Dette forsvar fandt sted 27. marts 1733 i studenterkollegiet Regensens auditorium.

I trykt udgave: Bind 19 side 95 linje 12

◀ **det Figentræ, som Chr bød at visne hen** : Der sigtes til historien om den sultne Jesus, der får øje på et figentræ, men snart opdager, at det kun bærer blade, ingen frugt. Da forbander han træet, så det visner. Jf. Matt 21, 18-20; Mark 11,12-14,20-21.

I trykt udgave: Bind 19 side 95 linje 21

◀ **Sibbern i Gabrielis efterladte Breve ... den evige Jøde** : Der sigtes til filosofiprofessor Frederik Christian Sibberns (1785-1872) brevroman *Efterladte Breve af Gabrielis*, Kbh. 1826, s. 101, hvilket svarer til *Efterladte Breve af Gabrielis*, udg. af Henrik Schovsbo (Danske Klassikere, Det danske Sprog- og Litteraturselskab), Kbh. 1997, s. 73. I brevene skildres studenten Gabrielis' ulykkelige kærlighed, hans gennemlevelse og overvindelse af en knugende livssmerte. Bogen indledes med en anmeldelse af J.P. Mynster, som fingeres trykt i *Dansk Litteratur-Tidende for 1826*. Heri citerer Mynster den af SK anførte passage som dokumentation for, at romanens helt ikke er et pinligt pylrehoved, men en sund sjæl, der gennem troen på livet overvinder tanken om selvmord som udvej af ulykken: »uagtet al Jammer, uagtet den idelig tilbagevendende Klage, stunder den Sjæl, som her udtaler sig – forskiellig fra Werther, om hvis Lidelser Enhver her vil erindres – ikke til Døden, men til Livet; den er knuget, fængslet, piint, men dens indre Kraft er ikke overvunden; vi forvisses ideligen om, at det dog er en dygtig Tilværelse, der vil udvikle sig af denne Forvirring. Hvor meget endog Livet selv her er den Klagende en Byrde, dog er det hans første og sidste Bøn: 'lad mig ikke døe midt i denne Elendighed. Hellere vil jeg, som den evige Vandrer fra Jerusalem, slæbe denne Byrde giennem alle Aarhundreder indtil Herrens Gjenkomst.'« s. X; 1997-udg., s. 12. Mynsters betragtninger over Gabrielis er omdrejningspunktet i den anmeldelse, Chr. Molbech skriver i det virkelige *Dansk Litteratur-Tidende for 1826*, s. 353-363, 369-384; her erklæres romanens helt dog for et sentimentalt pjok.

I trykt udgave: Bind 19 side 95 linje 28